

# BOŞ ALANLAR



# Boş Alanlar

6 Nisan - 5 Haziran 2016  
SALT Galata

## Küratör

Marianna Hovhannisyan

## SALT Araştırma

Sinem Ayşe Gülmez Saydam, Serkan Örs, Ahmet Metin Öztürk,  
Lorans Tanatar Baruh, Ersin Yüksel

## Editörler

Başak Çaka, November Paynter

## Sergi Tasarımı

Fareed Armaly

## Tasarım Danışmanı

Ali Cindoruk

## Fotoğraf & Video

Cemil Batur Gökçeer, Mustafa Hazneci

## Video Kurgu

Alina Alexksanyan, Mustafa Hazneci

## Tasarım Asistanları

Recep Daştan, Özgür Şahin

## Sergi Kurulumu

Ufuk Çiçek, Gürsel Denizer, Çınar Okan Erzariç, Sani Karamustafa, Barış Kaya,  
Hüseyin Kaynak, Fuat Kazancı, Ergin Taşçı

## Çeviri

Doğu Ermenicesi: Zaruhi Grigoryan

Yunanca: Haris Theodorelis-Rigas

Osmanlıca-İngilizce: Michael D. Sheridan

Türkçe: Nazım Dikbaş

Batı Ermenicesi: Sevan Değirmenciyan, Hrant Gadarigian, Hrag Papazian

*Boş Alanlar*, American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) arşivi ile Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'deki Protestan misyonerlik faaliyetlerini inceleyen ilk sergidir. Proje, arşivi kataloglayıp çevrimiçi ortama aktaran SALT ve arşivin himayesinden sorumlu American Research Institute in Turkey [Amerikan İlmî Araştırmalar Enstitüsü] (ARIT) iş birliğiyle hayata geçirilmiştir. SALT'ın girişimiyle 2014'ten itibaren bu çok dilli belgelerin sınıflandırma sürecinde yer alan Marianna Hovhannisyan'ın küratörlüğünü yaptığı sergi, arşivdeki mevcut içeriğin önemini güncel bir bakış açısıyla değerlendirir.

Hovhannisyan'ın SALT'taki çalışmaları, Hrant Dink Vakfı'nın Türkiye-Ermenistan Burs Programı (2014-2015) tarafından desteklenmiştir. American Board Archives olarak da adlandırılan ABCFM arşivine erişim, SALT ve ARIT ortaklığında sağlanmıştır.

“Dünya savaşı tüm bilimsel faaliyetleri sona erdirdi,  
numune düzenleme, etiketleme ve kataloglama işlemlerinin  
sürekliliği dışında...”

Johannes “John” Jacob Manissadjian,  
1917, Merzifon  
Küratör, Anadolu Koleji Müzesi

American Board Archives, Amerikalı misyonerlerle Osmanlı İmparatorluğu ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’ndeki Protestan cemiyetler (ağırlıklı olarak 1820-1830’lar ile 1915-1923 yıllarında Ermeniler ve Rumlar) arasındaki günlük yaşam deneyimlerine dair izlenimler sunan görsel ve yazılı materyallerden oluşur. Hayırsever, eğitimsel ve dinî niteliklere sahip misyonerlik faaliyetleri, ABCFM’nin dünya çapındaki çalışmalarının bir parçası olarak yürütülmüştür. İmparatorluğun çöküp Cumhuriyet’in kurulduğu dönemden ABCFM arşivindeki kapsamlı belgelere dayanan *Boş Alanlar*, arşivde boş bırakılmış belirli alanların 1915 Felaketi’nin [*Aghed*] izlerini taşıdığına işaret eder. 2015’teki sınıflandırma süreci araştırmalarında ortaya çıkarılan bu boş veri alanlarının çoğu, Batı Ermenicesi, Ermeni harfleriyle yazılan Türkçe, Rumca ve Karamanlıca dilleriyle ilişkilidir.

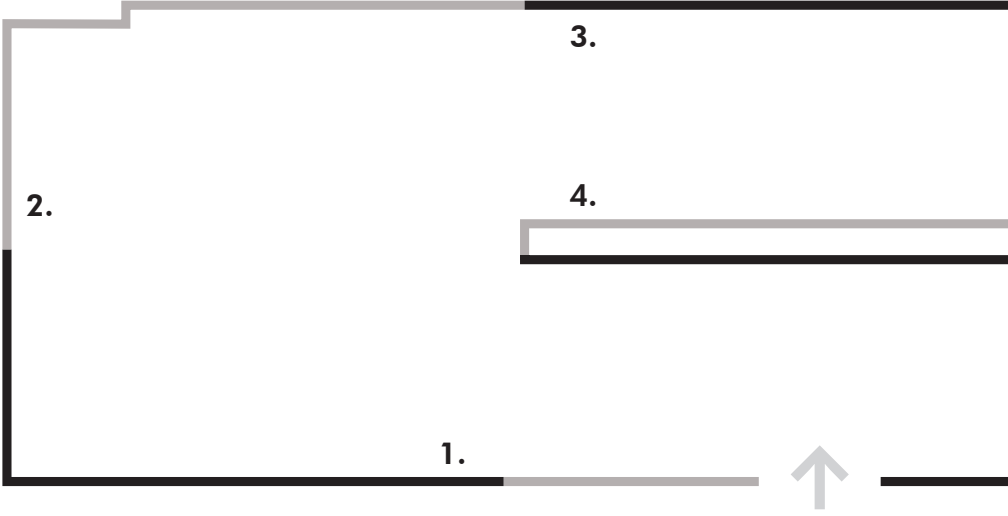
Arşivdeki boş alanları arşivi yapılandıran birer çıkış noktası olarak değerlendiren sergi, bunların felaketin etkileri nedeniyle yarım kalmış ontolojik ve epistemolojik araştırma alanlarına karşılık geldiğini belirtir. Yakın tarihlerde çeşitli cemaatlerden kişilerle yapılan video söyleşilerinin eşlik ettiği sergide, güncel bir müzesel mekân tasarlanır; fotoğraf, harita ve yazışmaları da içeren nadir arşiv materyallerinin yanı sıra, bir anlatı çevresinde bir araya getirilmiş kalıntılar sunulur. Bu bakış açısından hareketle bir başka arşiv; Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin bir sonucu olarak Merzifon’da kurulan Anadolu Koleji Müzesi’nin yüzyıldan eski doğa bilimleri koleksiyonu katalogu gün yüzüne çıkar. Merzifon ve civarından Ermeni, Rum çalışan ve öğrencileri bulunan; beşerî bilimler müfredatını saha araştırmasıyla harmanlayan kolejde yapılandırılan bu müze, Anadolu coğrafyasında

döneminin yegâne örneğidir. Koleksiyonunda yedi binden fazla numune barındıran müzenin küratörü, Ermeni-Alman bilim insanı, botanikçi ve bitki koleksiyoncusu Profesör Johannes “John” Jacob Manissadjian’dır. Çalışmaları kapsamında uluslararası kurumlarla numune takası da gerçekleştiren Prof. Manissadjian, 1915’ten sonra Amerika Birleşik Devletleri’ne yerleşir. Anadolu Koleji, personel ve öğrencilerini kaybetmesinin ardından ilerleyen dönemde kapanır; müze koleksiyonu ise, akıbeti belirsiz bir şekilde dağılır.

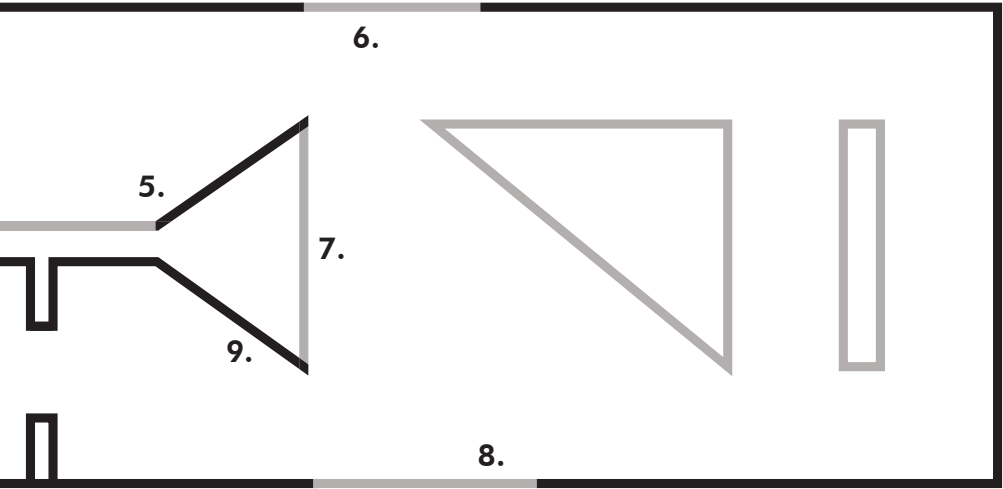
Prof. Manissadjian tarafından el yazısıyla yazılmış olan ve 2015’te arşivde bulunan katalogda, müzedeki tüm numuların yanı sıra, 18 vitrinin içeriği ayrıntılı tanımlamalarla etiketlenmiştir. Prof. Manissadjian’ın 1918’de tamamladığı bu çalışma, Maurice Blanchot’nun ifadesiyle bir “felaket anlatısı”dır. Müze kataloğu, bütünlüklü bir dünya koleksiyonunun bir kanıtı gibidir; aynı zamanda, içerdiklerinin bir gün dağılacak olması gerçeğine dair bir öngörüdür. Prof. Manissadjian’ın son küratöryel çalışması, ilk arşivsel çalışması hâline gelmiştir; dolayısıyla, bir yüzyıl sonra arşivde ortaya çıkışı yeni bir anlam kazanır. *Boş Alanlar*, bu katalogun rehberliğinde, bir dizi orijinal vitrin ve içeriğinin dağıldığı güzergâhları takip eder.

Sergide, müzesel mekân ve arşivsel malzeme, yazıyla kayıt altına alma eylemi aracılığıyla aynı çizgide buluşur. Buna uygun şekilde, silinen ve boş bırakılan kayıtlara dair emareler, kalıntılar eşliğinde ses kazanacak bir anlatının elzem parçaları olarak sunulur. *Boş Alanlar*, koleksiyonu dağılmış olan müzenin izlerini, bir arşiv ve güncel bir kültür kurumunun oluşturduğu bağlamda konumlar. Bu çerçevede sergi, tarihin sonuçları telafi edilemeyecek bir dönemiyle yüzleşir. Kayıplar ve yerinden edilmenin bugün ve gelecekteki koşullarına; yani henüz sınıflandırılmamış ve üzerine düşünülmemiş, öngörülemez, bilinmeyen alanlara dair tartışmalar başlatmak adına müzeolojik, jeopolitikleştirilmiş mekânın katmanlarına dikkati çeker.

*Aghed* sözcüğü, Marc Nichanian tarafından tanımlandığı anlamda kullanılmıştır.



1. Dünya Bir Çalışma Sahasıdır
2. Materyalden Veri Alanlarına
3. Çalışma Sahası
4. Saha Çalışmasının Kurumsallaştırılması
5. Boş Alanları Kayda Geçirmek:  
Felaket Anlatısı
6. Uluslararası Sahada Bir Bitki Avcısı
7. Boş Alanlar'ın Müzesel Mekân Anlatısı
8. Manissadjian: Plantae Orientales
9. Boş Alanlar İçin Son Söz







1.

## Dünya Bir Çalışma Sahasıdır

### 1820-30'lardan 2010'a Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri Zaman Çizelgesi

Protestan bir dünya görüşüne sahip olan ABCFM'ye göre, dünyanın tamamı misyonerlik faaliyetleri için bir çalışma sahasıydı. Bu zaman çizelgesi, söz konusu kavramsallaştırmanın Osmanlı İmparatorluğu döneminde nasıl uygulamaya konduğunu ve Cumhuriyet döneminde ne şekilde dönüştüğünü gösterir. Çizelge, Türkiye'deki misyonerlik faaliyetlerinin sona erdiği 2010 yılıyla tamamlanır. Bu noktada ABCFM, sorumlu yöneticiliği American Research Institute in Turkey [Amerikan İlmî Araştırmalar Enstitüsü] (ARIT) tarafından üstlenilen American Board Archives olarak yeniden düzenlenmiştir.

*Boş Alanlar*, çeşitli istasyon ve yerlerdeki ABCFM saha çalışmalarının, ileri bir eğitim gündemi çerçevesinde uygulandığı anlayışı temelinde geliştirildi. Çalışmaların kültürel, teolojik ve toplumsal amaçları vardı; kilise, okul, kütüphane, matbaa, müze ve hatta hastaneler inşa edilerek eğitim hakkını destekleyen girişimler gerçekleştiriliyordu. ABCFM Protestan Hristiyan bir dünya görüşüyle hareket etse de, bu çizelgede sunulanlar, ilişki kurduğu cemaatlerin kültürel ve dilsel çeşitliliğine işaret eder. Çizelge, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet'in jeopolitik kavşakları boyunca belirli noktalarda kesişen pek çok hattın biridir. Yakından bakıldığında, Amerikan misyonu çizelgesinin görünürdeki sürekliliğinin, 1915 Büyük Felaketi'nin ardından ve bölgedeki Hristiyan azınlıkların çalkantılı tarihi içerisinde ani kesintilere uğradığı görülür. Bunlar, misyonun kurumsal ve tarihsel saha çalışmalarının şu anda elimizde bulunmayan verileri ile söz konusu verilere ilişkin yer, altyapı ve cemaatlere gönderme yapar.

Bu zaman çizelgesi, *Boş Alanlar* sergisi için ARIT adına, araştırmacı ve arşivci Brian Johnson tarafından hazırlanmıştır.

# Ekim Vakti ve Hasat

## American Board Türkiye’de

### 1820-2010

#### *Bir Çalışma Sahası Olarak Dünya*

American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) ya da diğer adıyla “American Board”, 1810 yılında kurulan ve 1812’de ABD’nin Massachusetts eyaletinde resmî olarak tanınan, Boston merkezli bir Protestan kurumuydu. Hristiyanlık ilkelerini yaymak, ayrıca eğitim ve sağlık alanlarında kapsamlı faaliyetler gerçekleştirmek üzere yurt dışına misyonerler gönderen kurum sınır tanımayan amaçlara sahipti. Kurucularının beyan ettiği üzere, “çalışma sahası dünya”ydı.

ABCFM’nin ilk misyonerleri 1820’de, bölgede yaşayanlar için “ne tür hayır işlerinin, hangi yöntemlerle yapılabileceğini” belirlemek üzere Anadolu’ya ulaştı. Bu amaçla sonraki yıllarda Anadolu’nun yanı sıra Orta Doğu ve Balkanlar’ı da keşfe çıkan Board misyonerleri, gittikleri yerler ve oralarda yaşayanlara ilişkin bulgularını kayıt altına alıp faaliyetlerini belgeledi. Araştırmaya dayalı bu yaklaşım ve genel merkez ile daha geniş çapta Amerikan halkına yönelik olarak yapılan bilgi raporlaması, ABCFM’nin Türkiye’de yıllarca sürecek girişimlerinin alametifarikası oldu.

**1820**

İlk American Board  
misyonerleri  
İzmir'e ulaştı

**1830-1831**

Rev. Eli Smith ve  
Rev. H.G.O. Dwight  
Anadolu'yu gezdi

**1833**

Board, bölgesel  
idari merkezinin  
bulunduğu İzmir'de  
bir matbaa kurdu

## *Toprağı Ekmek*

Türkiye'ye gelen American Board misyonerleri, tüm cemaatlere Protestan inançlarını tanıtmaya amacındaydı. Ancak, Müslümanlarla bu yönde ilişkiler kurmalarının yasak olduğunu görünce, başta Ermeniler ve Rumlar olmak üzere, bölgede yaşayan Hristiyanlara odaklı bir yaklaşım benimsediler. Misyonerlere göre, Doğu Kiliseleri tören ve ritüellerin yükü altında yanlış bir yola sapmıştı. Öncelikle iç reform amaçlı girişimlerde bulunan misyonerlerin çalışmaları, yeni bir Protestan cemiyetinin oluşumuyla sonuçlandı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1847'de Protestan tebaasını bir millet olarak tanınması ve 1850'de hak ve ayrıcalıklarını resmî olarak tanımlamasının ardından, misyonerler bu cemaatin manevi ve entelektüel gelişimini hedefleyen kurumlar oluşturmaya girişti. Çoğunluğu Ermeni olan Protestan nüfusun yoğunlaştığı bölgelere yerleşip kiliseler ve okuma yazma öğretmek üzere okullar kurdular. 1854'te bölgesel idari merkezlerini İzmir'den, Anadolu'da kapsamı genişleyen çalışmaları açısından daha uygun olan bir yer olan İstanbul'a taşıdılar.

**1844**

Anadolu'da bağımsız bir girişim olarak "Ermeni Misyonu" kuruldu

**1854**

ABCFM idari merkezi ve matbaası İstanbul'a taşındı

**1856**

Ermeni misyonu daha iyi bir yönetim için iki kola ayrıldı

## **Bereketli Hasat**

Anadolu'daki ABCFM kurumları, özellikle de okullar ve tıbbi tesisler, 19. yüzyılın ortalarında hızla büyüdü. Örneğin, okuma yazma eğitimi vermek üzere kurulan okullar, Protestan pastör yetiştiren teoloji kurumlarına dönüştü; bunların da çoğu ilerleyen dönemde daha genel eğitim veren ve geniş kapsamlı amaçları olan lise ve kolejlere evrildi. Belirli gruplara odaklanmak yerine, genel kültürü cemaat sınırlarının ötesinde de geliştirme hedefiyle bu okullarda, farklı inanç ve sosyal çevrelerden öğrencilere fen bilimleri ve beşerî bilimler eğitimi verildi.

American Board'un girişimleri arttıkça, daha güçlü ve iyi yapılandırılmış bir yönetim ihtiyacı doğdu. Board, 1860'ta Anadolu'daki çalışmalarını Batı, Merkez ve Doğu Türkiye Misyonları olarak birimlere ayırdı. 1872'de İstanbul'da yeni bir idari merkez açtı. 1881'de ise, bölgesel faaliyetlerini yönetmek üzere, iş dünyasında profesyonel deneyime sahip William W. Peet'i göreve getirdi.

Anadolu'daki istasyonlar, Boston ofisi ve diğer yerlerden iletilen rapor, yazışma ve kayıtlar Peet'in elinden geçiyordu. İstanbul'daki idari merkezde arşivlenerek günümüze ulaşan bu belgeler, ABCFM'nin gelişim çağına tanıklık ediyordu. 1914'te, Birinci Dünya Savaşı arifesinde, Board'un dünya çapındaki çalışmalarının aşağı yukarı üçte biri, 450 okul, 19 hastane ve dispanser ve çeşitli matbaalarla faaliyet gösteren Türkiye Misyonları'na yoğunlaşmıştı.

### **1860**

Daha sistemli ve verimli çalışma amacıyla "Türkiye Misyonları" kuruldu

**1870**

İstanbul'da yeni merkez ofis binası açıldı

**1881**

William Peet, idari işleri denetleme görevine getirildi

**1914**

Türkiye Misyonları, ABCFM'nin küresel girişiminin ön planında

## **Toprağı Yeni Baştan Sürmek**

Birinci Dünya Savaşı sırasında, ABCFM'nin Türkiye'deki kurumlarının neredeyse tamamı kapandı. Hizmet sundukları en geniş kitle olan Anadolu'nun Hristiyan nüfuslarını 1915 ile 1923 yılları arasında kaybetmelerinin ardından yalnızca birkaçı yeniden açıldı; bazıları ise komşu ülkelere taşındı. 1924'te Board, bölgedeki çalışmalarını, Türkiye Cumhuriyeti kanunları kapsamında faaliyet gösterecek tek bir birimde topladı. Board okulları (artık çoğu Müslüman Türklerden oluşan) öğrencilerine eğitim vermeye devam etti, ama akademik programlarını hükümet yönetmeliklerine göre uyarladı; din eğitimi verilmedi ve müfredatta laik ilkeler vurgulandı.

1930'da ABCFM, Türkiye'de dokuz okul, üç hastane ve bir matbaaya sahipti. İlerleyen yıllarda faaliyet alanları gitgide daralsa da, Board misyonerleri 1820'de seleflerine ilham veren "her ne hayır işi, her ne yöntemle yapılıyorsa yapılmalı" ilkesinden hareketle hizmet için kendilerine sunulan imkânları değerlendirdi. Evrensel çağrısı zamanın gerçekliklerine uyan bu düstur, çalışma alanlarının kısıtlanmasına rağmen, misyonerlerin neredeyse bir yüzyıl daha Türkiye'de kalmasının ana gerekçesi oldu.

ABCFM, takriben 1960'ta feshedildi ve faaliyetleri, Türkiye'deki girişimleri için "American Board" adını muhafaza eden United Church of Christ'ın (UCC) misyonerlik birimine devredildi. Mirasçılar, mülkleri elden çıkarmaya karar verdi. 1968'de özel, laik ve kâr amacı gütmeyen yerli bir kuruluş olan Sağlık ve Eğitim Vakfı (SEV), Board'un geride bıraktıklarının denetim ve mülkiyetini almaya başladı. SEV, ayakta kalan kurumların (üç okul, bir hastane ve bir matbaa) mutlak idaresini 1998'de, mutlak mülkiyetini de 2011'de üzerine aldı. UCC'nin İstanbul'daki ofisini 2010'da kapatmasıyla American Board'un Türkiye'deki son resmî ve somut mevcudiyeti nihai şekilde sona erdi.

### **1918**

Anadolu'daki birçok ABCFM kurumu boş veya kapalı

### **1930**

ABCFM, Anadolu'da dokuz yerde faaliyet gösteriyor



**1960**

ABCFM'nin girişimleri UCC'nin misyonerlik birime devredildi

**1968**

SEV, Türkiye'de geride kalan American Board kurumlarını iktisap etmeye başladı

**2010**

UCC, Türkiye'deki American Board ofisini kapattı

## **Bugün**

Günümüzde İstanbul, Tarsus ve İzmir’de üç eski American Board okulu, Gaziantep’te bir hastane ve İstanbul’da bir matbaa bulunuyor. Kökleri geçmişte olan bu kurumlar, yeni bir yönetim altında, dinç ve belirgin bir bakış açısıyla faaliyetlerini sürdürüyor.

American Board’un, temeli 1830’lara uzanan ve 300 binden fazla, çoğunluğu yazılı kaynak içeren yerel arşivi, American Research Institute in Turkey [Amerikan İlmî Araştırmalar Enstitüsü] (ARIT) himayesinde bulunuyor. SALT’ın ortaklığıyla ARIT, bu zengin kaynağı dünya çapında kamu erişimine açmak üzere, arşivin kataloglama ve sayısallaştırma çalışmalarına devam ediyor.

2.

## Materyalden Veri Alanlarına

### *Dublin Core Metadata*

SALT, 2011 yılında, çevrimiçi bir araştırma mekânı oluşturma amacıyla arşivini sayısallaştırmak üzere yeni bir girişim başlattı. Kurum, arşiv kataloglamada yaygın olarak kullanılan bir kaynak tanımlama standardı olan Dublin Core Metadata'yı seçti. Bu standart, yazar/üreten/oluşturan, tanımlama ve tarih gibi 15 bilgi alanı bulunan bir diziden oluşmaktadır. Kataloglama süreci başladığında alan sayısının, takvim, coğrafi alan ve dilleriyle farklılık gösteren dünya sistemlerini (İmparatorluk dönemi veya Cumhuriyet dönemi, Müslüman, Hristiyan veya laik) içeren fiziksel arşivlere karşılık gelecek şekilde artırılması gerektiği anlaşıldı. Başta 15 olan alan sayısı 45'e yükseltildi. Kataloglama düzeni American Board Archives'a uygulandığında, bu yeni alanların çoğunun boş kalmasıyla bir bilgi eksikliği ortaya çıktı.

*Boş Alanlar*, American Board Archives'ta bulunan çok sayıdaki boş alanın bir eksiklikten ziyade, tarihsel anlatılardaki gerçek boşlukları gösterdiğine dikkati çeker. Bunlar, özellikle Amerikan misyonerlik geçmişiyle ilişkili cemaatlerin bıraktığı izleri somutlaştırır. Arşivde "doldurulmak üzere bekleyen" alanların çoğu, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılmış olan Batı Ermenicesi, Ermeni harfleriyle yazılan Türkçe, Rumca ve Karamanlıca dillerine aittir. Bu boş alanların varlığının tanınması ve çalışmaya dâhil edilmesiyle, sergideki küratöryel anlatının altında yatan mantık da belirginleşir. Sergi, arşivsel sınıflama sistemlerinin nasıl sadece belirli bir bilgiyi haritalandırmakla kalmayıp, arşiv materyallerinin bilinmeyen derinliklerini keşfetmeye yardımcı tablolar olarak işlediğini gösterir.

Kaynak Tipi	Tarih	Katkıda Bulunan	Yayıncı	Tanımlama	Konular	Yazar / Üreten / Oluşturan	Başlık
						Amerikan Bord Heyeti (American Board)	

Hak Sahibi	Haklar ve Yönetim	Kapsam	İlişki	Dil	Kaynak	Tanımlayıcı
United Church of Christ (UCC), American Research Institute in Turkey (ARIT), SALT Araştırma	Açık Erişim					ABA...

3.

## Çalışma Sahası

### *Merzifon'daki Amerikan Anadolu Koleji ve Dönüşümü*

“Öğrencileri şımartmaya elverişli bu uzak yerde,  
onları gerçekten olduğu şekliyle dünyada  
çalışmaya *hazırlama* niyetindeyiz.”

1912-13 Akademik Yılı Raporu'ndan

Merzifon'da bir lise olan Anadolu Koleji, American Board Archives'ta iyi bir şekilde belgelenmiş konulardandır. Arşivdeki fotoğraflara, Amerikalı misyonerler tarafından düzenli olarak, çoğu İngilizce hazırlanmış raporlar eşlik eder.

Anadolu Koleji'nin kökleri 1864'e, çevre bölgeden seçilen geleceğin pastörlerini yetiştirmek amacıyla kurulan ilahiyat okuluna dayanır. Bu okul 1886'da, Osmanlı İmparatorluğu döneminde bölge illerden Ermeni ve Rum öğrencilerin yatılı okuduğu Anadolu Koleji'ne evrilmiştir. Okulun eğitim kadrosu, Amerikalı misyonerler ile Batı'da eğitimlerini tamamlayarak bilgi üretimine yeni yaklaşımlarla katkı sağlamak üzere yurtlarına dönen Ermeni ve Rum öğretmenlerden oluşmaktaydı. Bunun bir sonucu olarak müfredat, Anadolu coğrafyasında gerçekleştirilen saha çalışmasını teoloji, sosyal bilimler, doğa bilimleri, beşerî bilimleri ve sanat dallarıyla benzersiz bir biçimde birleştiren çok disiplinli bir nitelikteydi. Buna paralel şekilde geliştirilen kurumsal yapılanmada erkek mektebi, kız mektebi, anaokulu, sağır okulu, kütüphane-müze, sağlık merkezi, el sanatları atölyesi ile edebiyat, arkeoloji ve müzik kulüpleri bulunmaktaydı.

Anadolu Koleji'nin başarısı, 1915'teki yıkıcı olaylara kadar devam etti. O yıl tüm pedagojik çalışmalar durduruldu; çalışan ve öğrenciler zorla sürgün edildi, kaybedildi veya öldürüldü. Bir süre sonra yeniden örgütlenen ABCFM, 1924'te okul modelini Selanik'te, başta Ermeni ve Rum mülteci yetimler ve sınır dışı edilmiş bazı Amerikalı öğretmenlerden oluşan bir düzende uygulamaya koydu. 1915'ten

sonra Merzifon'daki mülkler kapatıldı, işgal edildi, askerîleştirildi veya ABCFM tarafından satıldı. Yalnızca, 1924'te kız mektebi tekrar açıldı. Okulda Türk öğrencilere Türkçe dilinde, laik ve millî bir müfredata göre eğitim verildi. 1939'a gelindiğinde, Anadolu Koleji'nden Merzifon'da geriye kalanların tamamı kapandı.

“Abdlmeaid oğlu, her zaman muzaffer olan Gazi Abdülhamid Han” tuğralı

[...] Merzifon kasabasında daha önce kurulmuş olan Amerika Mektebi'nin resmî izne bağlanması konusunda şan ve şerefi yüksek emrimin verilmesinin İstanbul'daki Amerikan Sefareti tarafından iltimas rica olunması nedeniyle, bu durum vekil ve bakanlar meclisinde görüşülerek işbu iltimas Maarif yönetmeliği hükümlerine tabi olma anlamına geldiği için bu iltimas ricası gereği, söz konusu iznin içeriği şan ve şerefi yüksek emrimin verilmesine uygun bulunarak mazbatayla yüce ve en şerefli makamıma arz ile izin istenmesi durumunda yukarıda adı geçen okulda sadakat dışı, kulluğa aykırı ğretim yapılmaması ve yüce hkmetime karşı bir biçimde uygunsuz durumlar ortaya çıkmamasına; böyle bir şey görüldüğü durumda şan ve şerefi yüksek emrimin hükümlerinin sanki hiç verilmemiş hükmünde tutulacağına ve [...].

4 Mayıs 1895

Yazıldığı yer: Himaye olunan Kostantiniyye şehri



4.

## Saha Çalışmasının Kurumsallaştırılması

*Prof. Manissadjian ve Merzifon'da Anadolu Koleji*

### *Kütüphane-Müzesinin Kuruluşu*

Anadolu Koleji, 20. yüzyılın başında, hem Batı'daki hem de yerel bilimsel birikimleri bir araya getiren ve Anadolu coğrafyasındaki bölgesel saha çalışmasıyla ilişkilenen pedagojik yaklaşımları benimsedi. Jeoloji, coğrafya, arkeoloji ve tarih gibi farklı disiplinler, bu bölgenin nasıl çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Söz konusu katmanlar, o zamanki bilimsel çalışmalar ve Jura Devri'nden modern dünyaya tarihî Anadolu topraklarından toplanan örnekler ışığında, dönemin epistemolojik ve ontolojik ruhunu temsil eder. Tüm bunlar, Ermeni-Alman bilim insanı Prof. Manissadjian'ın kolejde eğitim vermeye başlamasıyla bütünlüklü bir eğitim felsefesine temel olur. 1890'dan 1915'e kadar burada görev yapan Prof. Manissadjian, saha çalışmasının bir doğa bilimleri koleksiyonuna evrilmesinin sunacağı pedagojik olanakları okulda ilk öngören eğitimciydi. Bu çerçevede 1910 ile 1911 yılları arasında, Merzifon'daki Anadolu Koleji kampüsündeki yeni bir inşaat kapsamında kütüphane ve müze kuruldu. Dönemi ve içinde bulunduğu coğrafya açısından eşsiz nitelikte olan müzenin tek küratörü Prof. Manissadjian, toplamda yedi binden fazla numuneyi bilimsel bir düzende bir araya topladı.

Prof. Manissadjian ile kolejin öğrenci ve eğitimcileri tarafından hayata geçirilen ve bölgeyle bütünleşen eğitim felsefesi, belli zamansallıkların belirginleştiği 1915 Büyük Felaketi'ne kadar devam etti. Prof. Manissadjian ve meslektaşları, numune toplama, tanımlama ve koruma altına alma işlemleriyle Anadolu'nun tarihsel katmanlarını kayda geçirirken, felaketten itibaren özellikle Anadolu'daki Ermeni ve Rum cemaatleri ile kolejin kendisi ve felsefesi yeni tarihsel katmanlara dönüştü: parçalı, tanımlanmamış ve yok kılınmış... *Boş Alanlar*'da bu zamansallıklar, serginin tarihî içeriğini oluşturan, birbirinden ayrılmaz katmanlar olarak değerlendirilir.

## Prof. Johannes “John” Jacob Manissadjian’ın Biyografisi

Ermeni-Alman bilim insanı, botanikçi, minerolog ve bitki koleksiyoncusu Johannes “John” Jacob Manissadjian (1862, Niksar, Osmanlı İmparatorluğu - 1942, Detroit, Michigan, ABD), Merzifon’daki Anadolu Koleji’nde doğa bilimleri profesörü ve aynı kolejde yer alan müzenin küratörüydü. Ayrıca, imparatorluk döneminde Konya Apostolik Enstitüsü’nde coğrafya eğitimi verdi.

Prof. Manissadjian, 80’den fazla yeni bitki, kelebek ve arı türü dâhil olmak üzere, Anadolu’ya özgü çok sayıda türü ilk kez topladı ve tanımladı. Söz konusu bitkilerden *Colchicum manissadjianii* / *Merendera manissadjiani* (Azn.), *Iris manissadjiani* Freyn ve *Silene Manissadjiana* Freyn ile *Axiopoena manissadjiani* türü kelebeğe onun adı verilmiştir. Avrupa’da, döneminin bilim ve botanik çevrelerinde iyi tanınan bir uzman olarak uluslararası kurumlarla düzenli numune takasları gerçekleştiriyor; Merzifon’da topladığı, Anadolu Koleji Müzesi’nin doğa bilimleri koleksiyonundan örnekleri paylaşıyordu. Aynı zamanda, şu kurumlara nadir bitki soğanları tedarik ediyordu: Dammann & Co (Napoli, İtalya) ve C.G. van Tubergen (1895-1914, Hollanda, özellikle *Iris gatesii* ve *Tulipa sprengeri* soğanları). Prof. Manissadjian, İsviçre’nin Basel şehrinde bir matbaası ve yayınevi bulunan erkek kardeşi Haigasoun B. Manissadjian ile iş birliği içerisinde pul ve kartpostal koleksiyonu da yapıyordu. Kardeşi de, onun çalışmaları için Mezopotamya’da bitki ve kelebek örnekleri topluyordu.

Katharina Klein adlı Alman bir anne ile Barsam Agha adlı Ermeni bir babanın oğlu olan Prof. Manissadjian, 1883’te Antep’teki Merkezî Türkiye Koleji’nin beşerî bilimler bölümünden mezun oldu. Berlin Üniversitesi’nde öğrenimine devam ettikten sonra Osmanlı İmparatorluğu’na döndü ve 1890’da Merzifon’daki Anadolu Koleji’nin eğitim kadrosuna katıldı. Dr. Eduard Sachau tarafından Berlin’de düzenlenen Doğu Dilleri Semineri’nin eski Türkçe öğretmenlerinden biri olarak 1893’te *Lehrbuch der modernen Osmanischen Sprache*’yi [Modern Osmanlı Dili Ders Kitabı] yazdı. 1905-1906’da Prudential

Committee of the American Board tarafından kendisine master derecesi bahşedildi.

1915 Büyük Felaketi'nden kurtulan Prof. Manissadjian, 26 Haziran 1915'te Merzifon'da jandarmalar tarafından tutuklandı. Sonraki süreci, misyoner Bertha B. Morley şöyle kaleme alır: "İlk fidye veya rüşvet 28 Haziran'da ödendi. Amaç, Prof. Hagopian, Prof. Manissadjian ve Simeon Azhderian'ın serbest bırakılmasını sağlamaktı ve miktar 30 Türk pound'uydu." Anadolu Koleji Müdürü George E. White ise, serbest bırakılmaları için daha yüksek bir meblağın, 275 Osmanlı lirası ödendiğini yazar. Daha sonra, Atabey'de yaşayan ve Amasya yakınlarında bir çiftlik sahibi olan Alman çiftçi Maximillian Zimmer, Alman soyundan gelmelerini gerekçe göstererek Mutasarrıf'tan, profesörler Manissadjian ve Daghlıan ile ailelerini çiftliğine götürmek üzere izin alır. Kolejin eğitim kadrosundaki diğer Ermeniler ve aileleri 10 Ağustos'ta tehcir edilir. Hiçbiri hayatta kalmaz.

Prof. Manissadjian 1917'de, Anadolu Koleji Müzesi'nin doğa bilimleri koleksiyonunu belgelemek üzere kısa bir süreliğine, artık askerî bir bölge olan Merzifon'a döndü. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İstanbul'a gitti ve bir süre Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde görev yaptı. 25 Ekim 1920'de, karısı Arousiag (Daghlıan) ile New York'a vardı. 1920'lerde, temelli olarak Michigan'ın Detroit şehrine taşındı. ABD'ye yerleştikten sonra kendi alanında çalıştığına veya daha önce bir parçası olduğu uluslararası ağla ilişkilerini sürdürdüğüne dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Anılar ve resmî olmayan kaynaklara göre, Prof. Manissadjian 1915'in yarattığı sarsıntıyı hiçbir zaman tam anlamıyla atlatamamıştır. *Boş Alanlar* için yapılan araştırmalarda, Prof. Manissadjian'ın sonraki dönemden yalnızca iki üretimine ulaşıldı: 1922'de Almanya'ya kısa bir ziyarette bulundu; şu anda Detroit Halk Kütüphanesi'nde bulunan iki sayfalık raporu hazırladı. 1925'te, yeni adı J. J. Manis imzasıyla *Proverbs of Turkey* [Türkiye'nin Atasözleri] kitapçığının editörlüğünü yaptı.

Katkılarından dolayı Armen T. Marsoobian'a teşekkürler. Bu biyografi, *Boş Alanlar* sergisi için yürütülen araştırmalar; Turhan Baytop, Kees Hoog ve Arsen Yarman'ın kitapları ile Bertha B. Morley'nin günlükleri temelinde hazırlanmıştır.

## **Anadolu Koleji'nde Doğa Bilimleri Profesörü Olarak Manissadjian**

1880'lerde, Anadolu Koleji Müdürü Dr. Charles C. Tracy'nin fosil toplamaya yönelik bir ilgisi vardı. 1890'da kolejin eğitim kadrosuna katılan Prof. Manissadjian, bu amatör çabayı profesyonel bir çalışma alanına dönüştürdü. Prof. Manissadjian'ın pedagojik felsefesi, ampirik gözlem ve jeolojik saha çalışmasına dayalıydı. Bu doğrultuda, öğrenciler ve Arkeoloji Kulübü üyelerinin katılımıyla Merzifon civarında keşif gezileri düzenleniyor, örnekler hâlinde jeolojik veri toplanıyordu. Koleje getirilen bu nesnelere, Prof. Manissadjian tarafından inceleniyor, tanımlanıyor ve son aşamada sınıflandırılıyordu. Nesnelerin sayısı arttıkça, bunların depolanacağı yeni bir mekân ihtiyacı, resmî bir koleksiyon oluşturma fikrini beraberinde getirdi. Bu alanda bir gelişme potansiyeli olduğunu gören Dr. Tracy, doğa tarihini de içeren çeşitli konularda yayınların yer alacağı bir kütüphane ile Prof. Manissadjian'ın küratörlüğünde büyüyen koleksiyonun sergileneceği bir müze mekânı için kaynak buldu.

## **Anadolu Koleji Müzesi'nin K rat r  Olanak Prof. Manissadjian**

Prof. Manissadjian'ın yeni doğa bilimleri müzesi için benimsediği küratöryel vizyon ve metodoloji, yerel ve bölgesel çaptaki pedagojik ilgilerini Amerikan ve Alman m zeoloji geleneğine h kim hümanist eğilimlerle buluşturdu. Müze, Aydınlanma projesiyle İlerlemecilik projesinin bir senteziydi. Bir diğer deyişle; kökenlerin tanımlanması, dünyanın keşfi, adlandırılması ve kataloglanması eylemlerini modern akademik altyapı, araştırma bölümleri, inceleme gezileri ve benzer girişimlerle hayata geçirilen bilimsel çalışmalarla bir araya getiriyordu. Prof. Manissadjian'ın küratöryel vizyonunun fiili bir yönü de vardı; koleksiyonun tedarik, muhafaza ve sergilenmesinden kendisi sorumluydu. Bu amaçla Karadeniz bölgesine (Amasya, Akdağ, Kastamonu, Trabzon); Orta Anadolu'dan (Ankara, Kayseri, Sivas) bölgenin güneyine (Adana'da Saimbeyli, şar ve Antakya dağları); Doğu Anadolu'dan (Aziziye, Erzurum ve Van'da Erek Dağı) Güneydoğu Anadolu'ya (Gaziantep) araştırma gezileri yaptı.

Müzesi bilimsel bir söylem geliştiren Prof. Manissadjian, Avusturyalı botanikçi Josef Franz Freyn, Ermeni botanikçi Georges Vincent Aznavour (İstanbul), Prof. Eberhard Fraas (Stuttgart Doğal Tarih Müzesi K rat r ), Prof. L. Wendl (Münih'te lise  retmeni), Dr. A. Nenstadt (Biebrich, Rhein), Prof. F. Forster (Bretten, Baden) ve Dr. Otto Standiger (Breslau) gibi bilim insanları ve k rat rlerle numune takasına dayalı iş birlikleri kurdu.

“Yeni düzenlenen müze, yeni açılan okuma odası ve kütüphane ile derin bir su kuyusundan arıtılmış içme suyu tedariki, büyük değer taşıyan ve dikkat çekici bir ilerlemeyi gösteren gelişmelerdir.”

Kaynak: Anadolu Koleji, “Bulletin of Anatolia College and Anatolia Girls’ School, at Marsovan, Turkey, for the academic year 1914-1915” [Anadolu Koleji ve Anadolu Kız Mektebi 1914-1915 Akademik Yılı Bülteni, Merzifon, Türkiye], American Board Library Pamphlet Collection, Marsovan: Anatolia Press, 1915, s. 10

“Müze halka açıldı ve çok sayıda ziyaretçi çekiyordu; ziyaretçiler, Profesör ‘Manis’in kampüsteki bir diğer eseri olan çiçek bahçelerine de hayrandı.”

Kaynak: William McGrew, *Educating across Cultures: Anatolia College in Turkey and Greece* [Kültürlerarası Eğitim: Türkiye ve Yunanistan’da Anadolu Koleji], Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2015, ss. 113-14

“Müze, Profesör Manissadjian’ın harikulade düzeyde marifetli ve bilimsel yönetimi altında, ayrıntılarıyla sınıflandırılmış ve sergilenmek üzere düzenlenmiş yedi binden fazla numuneden oluşan bir koleksiyona ulaştı. Son döneminde haftanın iki günü ziyarete açık olan müzeye, öğleden sonra kolej dışından gelen günlük ziyaretçi sayısı genellikle yüz kişiyi buluyordu. Burada yaratılan düzenli sunumun eğitimsel ve fikrîsel değeri son derece yüksekti.”

Kaynak: George E. White, *Charles Chapin Tracy - Missionary, Philanthropist, Educator: First President of Anatolia College, Marsovan, Turkey* [Charles Chapin Tracy - Misyoner, Hayırsever, Eğitimci: Anadolu Koleji’nin İlk Müdürü, Merzifon, Türkiye], Boston/Chicago: The Pilgrim Press, 1918, s. 62

1915’e gelindiğinde, müzede kayıtlı koleksiyonun tamamı, yedi binden fazla zoolojik, paleontolojik ve mineralojik numune içeriyordu. Bunlar arasında, tahnit edilmiş dört ayaklılar ve kuşlar, memeli hayvan ve balık iskeletleri, fosiller, mineraller, alkolde muhafaza edilen hayvanlar, bitkiler, ahşap numuneleri, bitki nesnelere, kabuklar ve mercanlar ile kelebekler ve böcekler bulunuyordu. Kütüphanede 10 binden fazla kitap vardı. Müzenin iç mekânı veya koleksiyonundan fotoğraf bulunmamaktadır.

## 1920'ler ve 1930'larda Kütüphane-Müze

Bu sergi için yapılan araştırmalarda belirli materyallerin ortaya çıkarılmasına kadar, Merzifon'daki doğa bilimleri koleksiyonunun Birinci Dünya Savaşı ve Türk-Yunan Savaşı'ndan sonra kaybolduğu varsayılıyordu. 2015'te, American Board Archives'ta yürütölen araştırmalarda, savaş sonrasında ve 1920'ler ile 1930'larda Merzifon'da yazılmış misyoner raporlarına ulaşıldı. Bu raporlarda, misyonerlerin yeni politik değişikliklere uyum göstermeye çalışırken uyguladığı yöntemler anlatılır: orada yaşayan Müslöman Türk halkın ilgisini çekmek ve misyondan geriye kalanlara dair güven inşa etmek üzere, müze koleksiyonu toplumsal bir araca dönüştürölür. Ayrıca, müzenin karşısındaki bilim odasında 16 mm'lik filmler gösterilir. Eğitsel nitelikteki bu yapımlar arasında, "Sinek Tehlikesi", "Orman ve Su", "Buğdaydan Ekmeğe", "Ağaç Bakımı", "Böcekler" ve kadınlar için "Bebek Bakımı" gibi filmler vardır.

5.

## Boş Alanları Kayda Geçirmek: Felaket Anlatısı

“Dünya savaşı tüm bilimsel faaliyetleri  
sona erdirdi, numune düzenleme, etiketleme  
ve kataloglama işlemlerinin sürekliliği dışında...”

Johannes “John” Jacob Manissadjian  
1917, Merzifon  
Küratör, Anadolu Koleji Müzesi

2015'teki sergi araştırmaları sırasında American Board Archives'ta, Prof. Manissadjian tarafından el yazısıyla hazırlanmış, ciltli bir kitap bulundu: *Catalogue of the Museum of Anatolia College* [Anadolu Koleji Müzesi Kataloğu]. Bu katalogda, kayıp müzedeki tüm numuneler ile vitrinlerin içeriği, bilimsel veriler eşliğinde titizlikle etiketlenip arşivlenmiştir. Giriş yazısının sonundaki “Aralık 1917, Merzifon” notu, 1915 Büyük Felaketi'nden kurtulan Prof. Manissadjian'ın, o dönem artık askerî bir bölge olan Merzifon'a dönebildiğine dair tek kanıttır.

Prof. Manissadjian'ın 1918'de tamamladığı anlatısı, koleksiyonun mütevazı başlangıcından pedagojik anlamına, ilk vitrinlere, kütüphane-müzenin oluşumuna, Anadolu'da bir küratör olarak yaptığı seyahatlere ve “tüm bilimsel faaliyetleri sona erdiren” savaşa kadar çeşitli konuları kapsar. Müze kataloğu, vitrinleri, masaları, kaide ve çekmeceleri alfabetik sıraya göre eksiksiz şekilde listeler. Prof. Manissadjian'ın el yazısıyla hazırladığı sayfalarda, vitrinlerdeki her bir nesnenin kaydı bulunur; bunlar, numara, İngilizce ve bilimsel ad, menşe, takas ve alım değeri ya da tahnit bedelleriyle dizinlenmiştir. Her parça, (sınıf, cins, tür gibi) nitelikler üzerine Prof. Manissadjian'ın notları ile toplayan kişinin (genellikle bir öğrenci ya da eğitimci) adını içermektedir.

Katalog, Prof. Manissadjian'ın, 1917'de Merzifon'daki hâliyle müzeye son bakışını belgeler. İncelikle gerçekleştirilen bu eylemin, birçok diğer boyutun yanı sıra, filozof Maurice Blanchot'nun ifadesiyle bir “felaket anlatısı”na karşılık geldiği söylenebilir. Bir diğer deyişle, müze kataloğu,



bütünlüklü bir dünya koleksiyonuna kanıt olan sınıflandırma alanlarını tamamlarken aynı zamanda, içerdiklerinin bir gün dağılacak olması gerçeğini öngörür. Kâğıda dökme eylemi, yalnızca tarihsel bir kayıt yaratmak üzere felaketin gerçekleştiği yere bilinçli bir dönüş değil, 20. yüzyıl tarihinin altüst ettiği çalışmaya dair bir tanıklıktır. Bu bağlamda, Prof. Manissadjian'ın son küratöryel çalışması, ilk arşivsel çalışması olur; bir yüzyıl sonra American Board Archives'ta keşfi, içerdği boş alanların doğasını gün yüzüne çıkarır.

6.

## Uluslararası Sahada Bir Bitki Avcısı

Osmanlı İmparatorluğu zamanında, Batı'ya bitki soğanı ihracatı büyük bir endüstriydi. Bu dönem, Prof. Manissidjian'ın Anadolu coğrafyasındaki saha araştırması felsefesini tayin eder. Müzedeki numuneler temelinde tarihsel bir döküm sunan çalışmaları, koleksiyon oluşturma ve tanımlama tutkusunu yansıtır. Çiçek inceleme ve soğan örnekleri toplamaya yoğunlaşan botanik çalışmaları ise, bölgesel biyoçeşitlilik açısından bilgi üretimine katkı sağlar. Prof. Manissadjan, aralarında süsen, kardelen ve lale çeşitlerinin de bulunduğu nadir çiçek türleri keşfeder. Hollanda'da yer alan C. G. van Tubergen şirketiyle (1894-1914) kurduğu iş birliği sayesinde, soğanların botanik bahçeleri veya bitki fidanlıklarında yetiştirilmesini sağlayarak yeniden üretimlerini güvence altına alır. Türkiyeli tanınmış botanikçi ve eczacı Turhan Baytop, 1980'lerde, çalışmalarının değerine atıfta bulunduğu Prof. Manissadjan için "...canlı materyalleri van Tubergen'e (Hollanda) göndererek Türkiye'nin soğanlı bitkileri konusunda bilinenlere büyük bir katkıda bulunmuştur" diye yazar.

Prof. Manissidjian'ın paylaştığı örnekler arasında, ilk defa 19. yüzyılın sonunda Amasya'da kayda geçirilen nadir *Tulipa sprengeri* de vardı. Doğada nesli tükenmiş olan bu tür, artık bir süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

Katkılarından dolayı Knes Hoog'a teşekkürler

Kaynak: Brian Mathew ve Turhan Baytop, *The Bulbous Plants of Turkey* [Türkiye'nin Soğanlı Bitkileri], Batsford Ltd, 1984, s. 12

7.

## Boş Alanlar'ın Müzesel Mekân Anlatısı

*Boş Alanlar*, hem müzeolojik hem de güncel kültür kurumlarına ait çerçeveleri örtüştürerek bir ara mekân tasarısı sunar. Bu düzende küratöryel anlatı, Anadolu Koleji Müzesi'nin doğa bilimleri koleksiyonundan hareketle arşivdeki boş alanları belirgin kılar. Koleksiyonun akıbeti, 1915 Büyük Felaketi'yle birlikte yaşanan bir karşıtlığın; yani koleksiyonun tamamının dağılması ve Prof. Manissadjian'ın 1917'de her bir nesneyi ayrıntılı şekilde kayda geçirme çalışmasının yorumlanmasına olanak tanır. Koleksiyonun dağılışı ve içerdiği nesnelere adsız birer varlığa dönüşmek suretiyle uğradığı soyutlama şiddeti, felaket sonrası süreci somutlaştırır. Buna karşın, Prof. Manissadjian'ın son küratöryel eylemi, koleksiyonun felaket sonrasında anonimliğe düşmesi tehlikesine karşı, epistemolojik ve taksonomik düzenlerin birliğine olan inancıyla sergilediği bir direniş olarak tanımlanabilir.

2015'te sergi için yapılan araştırmalarda, Prof. Manissadjian'ın hazırladığı hem katalog hem de etiketler ortaya çıkarıldı. Bunlar, bir bütün olarak koleksiyon kayıtlarını çözümlmek için gerekli koordinatları sağladı. Prof. Manissadjian'ın siyah mürekkep kullanarak el yazısıyla hazırladığı kayıtlara, ilgili nesnelere bitki motifleriyle çevrili etiketleri eşlik eder. Felaket döneminde böylesi bir özenle hazırlanmış olup burada bir arada sunulan bu belgeler, Prof. Manissadjian için bu koleksiyonun nesnelere öte bir anlam taşıdığına işaret eder.

“Boş Alanlar'ın Müzesel Mekân Anlatısı”nda, geçmişten kalanlara, çağrıştırdıkları bağlantıların merceğinden bakılır. Koleksiyonun dağılmış nesnelere ya da 2015'te kurtarılanları yeniden geçmişle bağlantılandırma gibi bir amaç söz konusu değildir. Burada sergilenen, izleyiciyi boş alanlara bakmaya davet eden, koleksiyonun tarihine içkin silinme ve boşluktur. Ancak bu noktada, kamusal kültür kurumu ortamında felaketin öznesi, görülen ve fakat hakkında konuşulmaya odaklı güncel bir söyleme dönüşür.

## ***Tarsus Amerikan Koleji'nde Koleksiyondan Geriye Kalanların Keşfi***

Merzifon okulunun kapanmasının ardından, 1939'da müzenin koleksiyon ve vitrinleri, Tarsus'ta bulunan Amerikan kolejine [Tarsus American College (TAC)] nakledildi. Ancak, eğitimsel nitelikteki koleksiyon, bütünlüklü bir müze olarak varlığını sürdürebilmesi için gerekli kurumsal çerçeveden yoksun kaldı. Yalnızca, vitrin ve numunelerden bir seçki sergilemeye açıldı ve kolejin çeşitli yerlerine konumlandı. 1960'lara gelindiğinde, uygun şekilde envanteri dahi çıkarılmamış olan koleksiyon ihmalden tanınmaz hâle geldi; anlamı ve kökenine dair emareleri yitirdi. 2015'te, bu sergi için Tarsus'a bir araştırma gezisi yapan küratör, okulun eski mezunlarının anılarının izini sürdü. Prof. Manissadjian'ın her nesne için oluşturduğu özel etiketler sayesinde, aslen Anadolu Koleji Müzesi koleksiyonuna ait olan nesnelere saptanabildi. Koleksiyon ve müze vitrinlerinden geriye kalanlar, günümüzde Sağlık ve Eğitim Vakfı'na (SEV) ait bulunmaktadır.

Tarsus'taki araştırmaya verdiği destek için Nihat Taner ile ayrıca, Dr. Feza Günergün, Dr. Şeref Etker ve Ateş Aykut'a teşekkürler.

Merzifon İstasyonu Yıllık Raporu, 1938-1939  
Everett C. Blake  
22 Haziran 1939

“Son dönemde, kolej müzesinin neredeyse tamamını içeren 66 sandık ve kutunun hazırlık ve nakliyesine bir hayli zaman harlandı. Bir yük vagonunu dolduran [...] dört ton ağırlığındaki bu müze nesnelere ve sergi vitrinleri Tarsus Koleji’ne ulaştırıldı; şu anda orada kurulum işlemleri gerçekleştiriliyor. Misyonun, son derece değerli olan ve hayvan, fosil, mineral ve bitkilerden oluşan bu koleksiyonu kurumlarından birinde muhafaza ederek en kıymetli hazinelerinden birini koruduğuna inanıyoruz. [...] Müzemizdeki en büyük doldurulmuş hayvanların sergilendiği iki vitrin ortaokula verilecek. Bu hayvanların başka yere nakli çok zor ve masraflı olacağından Merzifon’da bırakılmaları çok makbule geçecek.”

1939 Yıllık Toplantı İçin Tarsus Koleji Raporu  
24 Haziran 1939

“Yıllık Toplantı’ya giderken Tarsus’a uğrayan Bay Blake, Merzifon’daki kelebek koleksiyonunu yanında getirdi; aşağı yukarı aynı zamanda [...] müzenin diğer parçaları da ulaştı. Tarsus delegeleri İstanbul’a doğru yola çıkmadan önce kurulum işlemleri başlamıştı. Bobby Woolworth’ün dediği gibi, ‘Vitrinli dolapların boş hâli bile ilgi çekiyor’. Hepimiz müzenin tadını çıkarmayı ve bu zevki şehir sakinleriyle de paylaşmayı dört gözle bekliyoruz.”

## TAC'LI YILLAR

(1940-1947 Tarsus Amerikan Koleji Anıları ve Okulun Kuruluş Öyküsü)

“Sağlı sollu camekânların içinde bazı bitki numuneleri, kurutulmuş ve doldurulmuş böcek ve hayvan türleri, arkeoloji kazılarında çıkarılmış birkaç eşya, sikkeler, çeşitli taş ve maden örnekleri vardı; yani bir tür özel müze gibiydi. Bu özel nesnelere, Merzifon'da kapatılan Amerikan okulundan getirilmişti. Bitki örnekleri arasında en çok ilgimizi çeken, değişik boyutlarda kurutulmuş tütün yaprakları idi. -Tütün, Çukurova'da yetişmez, bize yabancıdır.- Camekânın o bölümü, genç yaşta sigaraya heves eden kişiler için bir cazibe merkeziydi; birçok arkadaşların hayran hayran bu tütün yapraklarına bakışlarını hiç unutmam; tabii, araya serpiyen şakaları da.”

### İki TAC mezununun e-posta yazışması (25 Temmuz 2009)

Subject: TAC Eski İdare Binasının çatı katı

From: Ateş Aykut

To: Nihat Taner

Kardeşim Nihat,

Tarsus İdman Yurdu yazısını okuduktan sonra, senin tarihe olan merakını düşünürken birden şunu hatırladım: Yemekhane ve çanı barındıran eski idare binasının çatı katına, Study Hall'in ofislere bakan yanından çapraz yukarı bir merdivenden çıkılırdı. Bu merdivenin sonunda bir zamanlar “yemekhane sorumlusu” Leman Hanım'ın odası bulunurdu. Onun yanından çatıya girilirdi. Burada çekmeceler içinde yüzlerce taş ve fosil örnekleri gördüğümü hatırlıyorum. O zamanlar tozlar arasında sahipsiz duran bu nesnelere ne olduğunu soruşturmak aklımdan bile geçmemişti. [...]

Bu tozlu nesnelere galiba önemli bir koleksiyonmuş -fauna. [...]

Sevgilerimle,

Ateş Aykut

Subject: RE: TAC Eski İdare Binasının çatı katı  
From: Nihat Taner  
To: Ateş Aykut

Ateş ağabey merhaba,

[...] O çatı katını da biliyorum. Sadece fosil örnekleri değil, doldurulmuş hayvanlar (taxidermy örnekleri), cam kaplarda alkolde muhafaza edilen yılan ve benzeri hayvanlar da vardı. Bu konuyu Mr. Meyer ile bir ara konuşmuştuk. Yanılabiliyim ama Merzifon'daki misyoner mektebi kapatılınca oradan getirilmiş gibi hatırlıyorum. Mamafih kendisine sorabilirim. Daha sonra bir nedenle İstanbul'a gönderildiğini söylemişti Mr. Meyer.

Saygılarımla,  
Nihat

Nihat Taner 2009'da yazdı:

Ateş ağabey merhaba,

İki hafta önce [...] eşimle birlikte Virginia'daydık. Bu vesile ile Mr. Meyer ve Mr. Robeson ile telefonda görüştüm. Doğru hatırlıyormuşum. Merzifon Koleji kapanınca oradaki bazı malzeme Tarsus'a gelmiş. [...] Merzifon'da önemli bir bilim adamı (Mr. Meyer "profesör" ifadesini kullandı) fosiller üzerine çalışmalar yapar, yurt dışına örnekler yollar ve yurt dışından örnekler getirtirmiş. Bu malzeme bir şekilde TAC'ne gelmiş [...].

Bu malzemelerin bir ara sayımı yapılmış ve dökümü çıkarılmış. Mr. Meyer bunu tam hatırlayamadı, ama daha sonra bana yolladığı mesajda "The fellow I had been working with on the museum stuff above the Study Hall around 1957-58 was Ertan Söylemez, I believe a graduate of 1958" [1957-58'de Study Hall'ün üst tarafında müze malzemeleri üzerine çalıştığım kişi Ertan Söylemez'di; tahminimce 1958 mezunuydu] mealinde bilgi verdi.

Ardından Mr. Robeson ile konuştum. O da 1953'te Tarsus'a geldiğinde bu fosil örneklerinin Stickler bodrumunda olduğunu, Study Hall üstündeki katın ihzari yatakhane olduğunu söyledi. Sonraki yıl (1954-55?) Friendship Hall yapılıncaya yatakhane buraya, fosillerin Study Hall üstüne taşındığını [...] söyledi. [...]

Yine Mr. Meyer'e dönersek: "Günün birinde Robert Kolejden biri geldi (adını hatırlamıyor) ve bu fosilleri 'permanent loan' şeklinde istediler. Yönetim de uygun gördü ve fosiller gitti" dedi. [...]

Saygılarımla,  
Nihat



## ***Merzifon'daki Kütüphane-Müze Binasının Bugünkü Durumu***

Kütüphane ve müzeye ev sahipliği yapan Merzifon binası, daha sonraki yıllarda ordunun motorlu piyade alayı karargâhı olarak kullanıldı. 1990'da restore edilerek Amasya Üniversitesi Merzifon Meslek Yüksekokulu'nun idari merkezine dönüştürüldü. Orijinal bina bugün yerinde olmakla birlikte, geçmişte doğa bilimi koleksiyonun yer aldığı üçüncü ve en üst kat bugüne ulaşamamıştır. Resmî olmayan kaynaklara göre bu, 1940'larda çıkan bir yangından kaynaklanmış olabilir. Şu anda binanın ikinci katı çatıyla kaplıdır.

## *Anadolu Koleji Müzesi, Merzifon*

Soldan sağa

1.

Vitrin A

Dört Ayaklılar

2.

Vitrin B

Dört Ayaklılar ve Kuşlar

3.

Vitrin C

Kuşlar

4.

Vitrin D

Çeşitli Hayvan ve Bitki Nesneleri

5.

Vitrin E

İskeletler

6.

Vitrin F

Masa: Kabuklar ve Mercanlar

7.

Vitrin F

Kaide: Alkolde Muhafaza Edilen Hayvanlar

Çekmeceler: Mineraller

8.

Vitrin F

Dolap: Almanya'dan Bitkiler

9.

Vitrin G

Yumurtalar, Böcekler, Mineraller

10.

Vitrin H

Kelebekler ve Diğer Böcekler

11.

Vitrin J

Ahşap Numuneleri

12.

Vitrin K

Herbaryum

13.

Vitrin L

Alman Fosilleri

14.

Vitrin M

Yabancı Ülkelerden eksiksiz (Fosiller)

15.

Vitrin N

Türkiye'den Taşlar ve eksiksiz (Fosiller)

16.

Vitrin O

Balık Fosili

17.

Vitrin P ve Vitrin Q

Türkiye'den eksiksiz (Fosiller)

8.

## Manissadjian: Plantae orientales

Prof. Manissadjian Anadolu'da, çoğu ilk kez tanımlanan çok sayıda tür topladı: 80'den fazla yeni bitki, kelebek ve arı. Bu bitkilerden *Colchicum manissadjianii* / *Merendera manissadjiani* (Azn.), *Iris manissadjiani* Freyn ve *Silene Manissadjiana* Freyn ile *Axiopoena manissadjiani* türü kelebeğe onun adı verildi. Böyle bir onurlandırma bugün dahi nadir görülmektedir ve Prof. Manissadjian'ın alanındaki başarısının bir göstergesidir.

Prof. Manissadjian, Merzifon'da bulunduğu süre zarfında, "Plantae Orientales" familyasından örnekler olarak edinilen ve numune olarak korunan bitkilerin bilimsel yollarla takasını gerçekleştirdi. Bu dönemin izlerine, günümüzde Ankara, Amsterdam, Berlin, Baden, İstanbul, Cenevre, Londra, Paris ve Viyana'daki herbaryumların koleksiyonlarında rastlanabilir. Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Herbaryumu (ANK), boş alanları bu projenin merkezine yerleştiren anlatı sürecine ilave bir bilgi sağlar. Kurumda, Prof. Manissadjian'a ait, aralarında nadir *Silene manissadjiani* Freyn'in de olduğu 130 bitki bulunmaktadır. Bu numuneler saygıyla korunmakta, ama herhangi birine atfedilmemiş kaynakların yer aldığı bir çekmede, "tarihsel anonim" bölümünde tutulmaktaydı. Bu durum, gerek Prof. Manissadjian'ın biyografisi, gerekse de kurumsal çerçevede Anadolu Koleji'yle kurulabilecek bir bağlantı olmamasından kaynaklanıyordu. 2015'te sergi için Ankara'ya yapılan araştırma gezisinde gerekli bağlantılar yeniden tesis edildi.

"Manissadjian: Plantae Orientales" başlığı altında sınıflandırılmış birçok bitkinin müzesel mekânda bir araya getirilmesiyle Anadolu coğrafyasının bir versiyonu sunulur. Bu bilimsel tablo, paradoksal bir biçimde, kayıp ve yerinden edilme siyasetinin tortu izlerine sahip bir coğrafyadaki ampirik olmayan bakışlara da karşılık gelir.

## Boş Alanlar İçin Son Söz

1915 Büyük Felaketi'nden önce Anadolu Koleji'nde öğrenim gören Ara T. Dildilian (1907, Merzifon - 1986, Boston, ABD), Selanik'e kaçmayı başardı, ardından temelli olarak ABD'ye yerleşti. Dildilian, bir kimyager ve aynı zamanda, dünyanın dört bir köşesinden nadir taş ve mineraller toplayan tutkulu bir koleksiyoncu oldu. 1915 felaketinden kurtulanlarla 1968'de New York'ta yapılan bir söyleşide Dildilian, bu alana yönelik ilgi ve ilhamı çocukken, Anadolu Koleji Müzesi'nin doğa bilimleri koleksiyonunun küratörü olan komşusu Prof. Manissadjian'dan aldığını anlattı. 1986'da Dildilian'ın ailesi, vasiyetine uygun olarak tüm koleksiyonunu, o zamanlar Sovyet Ermenistan'ında bulunan Jeoloji Müzesi'ne bağışladı. Ermenistan Jeoloji Müzesi, 2012-2013'te bu koleksiyonu kalıcı sergisine dâhil etti.

Bu metin, Ermenistan Jeoloji Müzesi (Yerevan) ile Armen T. Marsoobian'ın 2013'te DEPO'da (İstanbul) düzenlenen *Bir Ermeni Ailesinin Yitik Geçmişine Tanıklıklar: Dildilian Kardeşlerin Objektifinden (1872-1923)* adlı sergisinden kaynaklar temelinde hazırlanmıştır.

Ara T. Dildilian ile söyleşi  
1968

“Gerçekten iyi bir kolejdi; konserleri, dersleri, müzesiyle iyi bir topluluk havası vardı. Evet, küçük bir çocuktum, ama [bence] komşumuz Dr. Manissadjian oldukça etkileyici bir bilim adamıydı. Müzenin küratörlüğünü yapıyordu. Belki de mineral, kaya, antika, artık ne dersen, tüm bunlara onun sayesinde merak sarmışım. Zamanımın çoğunu müzede, onun fosil koleksiyonlarıyla ve bitki koleksiyonlarıyla geçirirdim.”

# Teşekkürler

## Kurumlar

American Research Institute in Turkey (ARIT); Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü Herbariyumu (ANK); Antoine Hoog Private Archives; Archives & Special Collections; Amherst College; Conservatoire et Jardin botaniques de la Ville de Genève; Detroit Public Library; Hrant Dink Vakfı; Kalamazoo College Archives; Amasya Üniversitesi Merzifon Meslek Yüksekokulu; Muséum National d'Histoire Naturelle Paris, Herbar National; National Geographic Society; Peabody Essex Museum, Salem, Massachusetts; Sağlık ve Eğitim Vakfı (SEV); RHS Lily Group Society; The Board of Trustees of the Royal Botanic Gardens, Kew; The National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Museum of the Institute of Geological Sciences; The Trustees of Anatolia College

## Kişiler

Dr. Armen T. Marsoobian ve Nihat Taner'e özel teşekkürler

Kirkor Ağabaloğlu, Dr. Ayşe Gül Altınay, Carlos Antaramian, Armine Avetisyan, Ateş Aykut, Samvel Baghdasaryan, Tatyos Bebek, Nurhan Büyükkürkciyan, Talin Büyükkürkciyan, Ayşe Çavdar, Aslı Çavuşoğlu, Asım Çoban, Seda Daghlian, Fatma Erkök, Dr. Şeref Etker, Wendy Ewald, Dr. Anthony Greenwood, Dr. Feza Günergün, Ani Haddeler Pekman, Kees Hoog, Brian Johnson, Dr. Ersin Karabacak, Rober Koptaş, Dr. Tuğrul Körüklü, Dr. Elçin Macar, Katherine Manissadjian, Brian Mathew, Beste Gizem Özbey, Mustafa Özünlü, Tamar Rothenberg, Martha Saxton, Zeynel Sözen, Handan Şahin Duran, Steven ten Thije, Gül Nilhan Tuğ, Rose Voelcker

## Kapak Görseli

*Liliaceae*, Amasya, tarihi bilinmiyor

*Allium kharpuntense* Freyn. et Sint.

Manissadjian: *Plantae Orientales*, No. 5886, Tanımlayan: J. Freyn

Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Herbariyumu (ANK) izniyle

İstanbul, 2016

